

Ірина Кучеренко

ШЛЯХИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОБЛЕМНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЛЕКЦІЇ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС СТАРШОЇ ШКОЛИ

У сучасній системі загальної освіти рідна (українська) мова займає особливе провідне місце, оскільки є не тільки навчальним предметом, а і засобом навчання, адже впливає на якість засвоєння всіх інших дисциплін. Формування та розвиток високого рівня знань з рідної мови, мовленнєвих умінь та навичок є головним завданням загальноосвітніх навчальних закладів, основна робота яких спрямована на формування «духовно багаті мовної особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), тобто забезпечує належний рівень комунікативної компетенції» [6, 3].

Чинна програма з рідної мови забезпечує можливість систематичного і різнобічного мовного й мовленнєвого розвитку учнів з 1 по 12 клас. Зміст програми для старшої школи націлює роботу вчителів і школярів на систематизацію, вдосконалення знань та вмінь із стилістики мови і мовлення, культури мовлення, риторики. Ознайомлення і вивчення визначених мовних та мовленнєвих розділів здійснюється передусім на уроках мови, які «повинні будуватися передусім на аналізі мовного матеріалу, на навчанні старшокласників створювати висловлювання різних жанрів, удосконалювати текст, посилюючи в ньому ту чи іншу стилістичну рису, сприяючи виразності мовлення» [6, 8].

Державний стандарт повної середньої освіти, програма з рідної мови зобов'язує вчителя української мови працювати по-новому, впроваджуючи у свою діяльність нові методичні форми, методи і засоби, адже учні впродовж навчального процесу повинні не тільки засвоїти знання з лінгвістики, а і навчитися комунікувати, самовиражатися, доречно і вдало висловлювати власну думку, аргументуючи її правомірність.

Провідне місце у системі організації навчання у сучасній школі є урок, основна функція якого полягає у досягненні завершеної, але часткової дидактичної мети. Урок посідає особливе місце у системі організації навчально-виховного процесу, адже це «не ізольована, самодостатня одиниця, а елемент циклу уроків, які разом забезпечують виконання дидактичних завдань» [4, 221]. У старшій школі ефективним є впровадження такої форми навчання як урок-лекція, що будується на основі інформаційно-монологічного мовлення.

Мета статті – охарактеризувати проблемно-інформаційну лекцію як

форму навчання у старшій школі, визначити її особливості, розробити методику проведення на прикладі теми «Стилі мовлення, їх підстилі».

М.І. Пентилюк визначає урок-лекцію як форму навчання, що «передбачає логічний довготривалий виклад підготовленого вчителем заздалегідь навчального матеріалу із застосуванням засобів і прийомів активізації пізнавальної діяльності учнів» [7, 79]. Урок-лекція залучає школярів до творчої діяльності, забезпечує науковий рівень вивчення матеріалу. А.О. Вербицький класифікує лекцію на такі види: інформаційна, проблемна, лекція-візуалізація, лекція вдвох, лекція-прес-конференція [2, 103]. Такі види лекцій можуть бути застосовані у старшій школі для учнів суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання.

Проблемно-інформаційна лекція є найбільш поширеним серед традиційних видів шкільного уроку-лекції. Основне завдання такої лекції – викласти і пояснити учням певну інформацію відповідно до програмового матеріалу, охарактеризувати і по можливості вирішити деякі проблемні питання, що існують з цього приводу в сучасній науці. Вчитель, на нашу думку, має репрезентувати і пояснити основні, ключові питання теми, з'ясування яких дасть можливість учням більш глибоко засвоїти матеріал, що закріплюватиметься на наступних уроках. Важливим у проведенні інформаційної лекції є вміння вчителя-словесника так відібрати і згрупувати матеріал, щоб під час заняття учні включалися в обговорення поставлених проблемних питань, логічно осмислили закономірності й особливості будови та функціонування мовних явищ і фактів, що вивчаються.

Пропонуємо розроблену методичну модель підсумкової проблемно-інформаційної лекції для учнів 11 класу.

Тема. Стилі мовлення, їх підстилі

Мета уроку: узагальнити і систематизувати знання про стилі, типи та жанри українського літературного мовлення; з'ясувати основні стилістичні норми української літературної мови; удосконалювати вміння характеризувати особливості стилів, типів і жанрів мовлення; вміння визначити основні стилістичні норми і дотримуватися їх у власному мовленні; вдосконалювати стилістичні вміння і навички; розвивати комунікативну компетентність, мислення, увагу, індивідуальні розумові здібності; виховувати в учнів пізнавальний інтерес до української мови як до феномену, їхню мовленнєву культуру.

Мотиваційна програма уроку

Тема	Теоретичні питання	Уміння	Методи і прийоми	Стилістичні вправи
Стилі, типи і жанри мовлення	Функціональні стилі мовлення	Характеризувати стилі мовлення, обирати стиль власного висловлювання з урахуванням мовленнєвої ситуації	Лекція з елементами бесіди	Складання твору-роздуму з дотриманням стилістичних норм української мови, стилістичний аналіз тексту
	Типи мовлення	Характеризувати типи мовлення, обирати тип мовлення відносно мети спілкування	Лекція з елементами бесіди	
	Жанри мовлення	Визначати значення і стильову приналежність основних жанрів мовлення, вибирати жанр мовлення відносно стилю мовлення, ситуації спілкування	Лекція з елементами бесіди	
	Стилістичні норми	Дотримуватися стилістичних норм української літературної мови	Розповідь учителя	

Тип уроку: проблемно-інформаційна підсумкова лекція.

Обладнання: підручник, таблиці.

Хід уроку

I. Вступне слово вчителя

Мова – це найпотрібніша річ з-поміж усього, що створило людство. Без мови не було б людини, тільки завдяки мові розвивається особистість. Суспільству потрібна мова для того, щоб обмінюватися думками, спілкуватися. Без мови воно не могло б існувати.

II. Оголошення теми і мети уроку

Як функціонує мова у суспільстві? Які функції виконує? Які особливості має? Як правильно використовувати мовні засоби для успішного комунікування? На ці та інші питання ми повинні дати на сьогоднішньому уроці, тема якого «Стилі, типи і жанри мовлення».

III. Основний зміст уроку

1. Функціональні стилі мовлення.

Функціонуючи в різних сферах суспільної діяльності (наука, виробництво, культура, освіта, управління, засоби масової інформації, побут), мова пристосовується до цих сфер. Таким шляхом з'являються різновиди мови, що називаються функціональними стилями. Вивченням їх займається стилістика. Стилістика вивчає мову по всій її структурі відразу. І тому значення її у мовознавстві вагоме: «...стилістика – «душа» будь-якої розвиненої мови», – писав Р.А. Будагов.

Основним поняттям стилістики є стиль, який існує у широкому значенні – манера спілкування, стилі мовлення. Стиль мови – це сукупність мовних засобів, що обираються мовцем залежно від мовленнєвої ситуації. У художній літературі – це почерк, індивідуальний характер творчості письменника. У практичній стилістиці – це ступінь дотримання стилістичних норм мовцем. Функціональний стиль – це різновид літературної мови, якому притаманна своєрідна сукупність мовних одиниць, що свідомо використовуються мовцем у певній ситуації мовлення. Для кожного стилю характерна своя сфера використання, призначення, головні ознаки, основні мовні засоби, жанри і форми мови.

Скільки існує у сучасній українській мові стилів мовлення? Назвіть ознаки наукового стилю мовлення у такому порядку: сфера використання, призначення, основні ознаки, основна функція, форми мови, жанри, підстили.

Пропонуємо під час бесіди використовувати таблицю.

Таблиця

Особливості стилів мовлення

№	Особливості	Науковий стиль
1.	Сфера використання	Наукова діяльність, освіта, навчання
2.	Призначення	Повідомлення про хід і результати наукових досліджень, виклад наукового матеріалу
3.	Головні ознаки	Логічність, точність, чіткість
4.	Основна функція	Пізнавально-інформативна
5.	Характерні мовні засоби	Терміни, іншомовні слова, наукові фразеологізми; складні слова; позачасовість дієслів, однина на позначення загального поняття; ускладнені прості і складні речення, розповідні
6.	Форма мовлення	Монолог
7.	Жанри	Дисертація, монографія, статті
8.	Підстили	Власне науковий, науково-популярний, науково-навчальний

За зразком складіть таблицю «Офіційно-діловий стиль мовлення».

2. Типи мовлення.

Від мети, змісту і будови монологу залежить вибір мовцем способу викладу своїх думок, тобто тип мовлення. У сучасній українській літературній мові існує три типи мовлення: розповідь, опис, роздум. Кожний із них має свою будову, характерні особливості.

Який тип мовлення називається розповіддю?

Для розповіді як типу українського мовлення характерними є такі особливості: невимушеність, імпровізація; повідомлення про дійство, яке розгортається у часі (переважно у минулому чи теперішньому). В усному

варіанті переважає емоційно-експресивний аспект над логікою. Розповідь складається із зав'язки, кульмінації, розв'язки. Поділяється на такі види: оповідь, повідомлення, відповідь, перелік, оголошення. Цей тип мовлення відповідає на питання: що відбулося? «Відомим» є назви предметів і осіб, що виконують дії, а «новим» – назви цих дій. Широко вживаються дієслова різних часових форм, обставини місця і часу.

Дайте визначення опису як типу мовлення.

На які види поділяється опис?

Що в зміст і опису є «відомим», а що – «новим»?

У будь-якому описі відтворюється як зовнішній вигляд об'єкта, так і його частини, деталі, має місце ставлення автора до описуваного. Заслугує на увагу твердження, що опис – це словесне зображення об'єкта в певний момент часу, адже одна з характерних його ознак – одномоментність сприйняття описуваного. Опис – це констатувальне мовлення, речення в ньому зображують одночасність, наявні часті перелічування предметів, ознак, дій. За синтаксичною будовою – це тексти-єдності з паралельним зв'язком. Описи зображують життя у статистиці, тому в них вживаються дієслова однієї часової форми, однорідні члени речення, неповні речення з опущеним присудком. Окремо чисті описи зустрічаються рідко, здебільшого вони супроводжують розповідь.

Який тип мовлення називаємо роздумом?

Із яких основних частин складається роздум?

Що характерно для роздуму?

Як і всі типи мовлення роздум має характерні особливості. По-перше, це вагомість авторської думки, його оцінки, відношення до змісту висловлювання. З синтаксичного боку речення перебувають у причинно-наслідкових зв'язках: переважна більшість приєднувальних, складних конструкцій. Широко використовуються складнопідрядні речення з підрядними причинами, наслідку, мети, умови. Щодо членів речення, то частота обставин причин, мети, умови, вставних слів, які організують порядок змісту, джерело фактів, ставлення автора, – найвища. Основними ознаками є змістовність, аргументація, логічність, стислість, послідовність. Тексти-роздуми зустрічаються в усіх стилях мовлення, але кожному властивий свій вид цього типу мовлення. Науковий, офіційно-діловий стилі найбільше використовують доведення. Художній і розмовний надають перевагу поясненню, де відсутні докази, а висновки домислюються співрозмовником або читачем. Це пояснюється особливостями стилів мовлення, їх функціями.

У великих за обсягом текстах наявні усі типи мовлення, вони доповнюють один одного. Мовна організація тексту залежить від його внутрішньої структури, від логічного переплітання типів мовлення. Текст повинен бути стилістично довершеним в усній чи писемній формі, монолозі чи діалозі.

3. Жанри мовлення.

Про жанри мовлення ми говорили під час опрацювання стилів мовлення. Тому, вивчаючи це питання зараз, наголошуємо ще раз на тлумаченні поняття жанру, їх видів і залежності від стилю висловлювання мовця. Жанр – це різновид функціонального стилю, форма мовного спілкування, продиктована певними умовами побудови композиційно цілісного висловлювання. Кожний стиль має свою систему жанрів. Головні вимоги до вибору жанру висловлювання – це ситуація мовлення (кому призначений, місце, умови, мета спілкування). Характеристика кожного виду жанрів здійснюється більш системно на уроках літератури, тому ми тільки повторимо визначення деяких із них з вказівкою щодо стильової приналежності.

Які основні жанри притаманні для наукового стилю мовлення? Дайте їм пояснення.

А ще існують такі жанри наукового мовлення, як рецензія (стаття, в якій дається оцінка й аналіз певного твору, картини, книги тощо), дисертація (наукова праця, яку захищають для одержання наукового ступеня), монографія (грунтовне дослідження, де висвітлюється одна тема).

Охарактеризуйте особливості різних жанрів всіх інших стилів мовлення.

4. Стилiстичнi норми.

Стилiстичнi норми – «це норми стилю, сполучуваностi слiв, особливостi функцiонування фонетичних, лексичних i граматичних одиниць у рiзних функцiональних стилях, специфiчнi прийоми i засоби, якi сприяють правильному вираженню думки» [98, 213]. Сучасна українська мова має на сьогодні усталені стилістичні норми, які повинен знати кожен, хто володіє цією мовою і дотримуватися їх. Стилiстично правильне слово – це доречне слово у певному стилi мовлення, з урахуванням мiсця, мети, обставин спілкування. Усі правила вживання мовних одиниць стосовно стилів мовлення, ситуації спілкування, які ми вивчали на уроках української мови – це і є стилістичні норми сучасної української літературної мови. Вони змінюються набагато швидше порівняно з іншими мовними нормами. Тому кожен мовець – від учителя до учня – має удосконалювати своє мовлення, і тим самим робити кращою рідну мову.

Домашнє завдання. Заповніть таблиці про особливості всіх стилів мовлення. Напишіть твір-роздум на тему «Що для мене значить бути щасливим?» Зробіть стилістичний аналіз тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови: Навчально-методичний посібник. – К.: Генеза, 2005. – 180 с.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: Контекстный подход. – М.: Высшая школа, 1991. – 207 с.
3. Захлюпана Н.М., Кочан І.Н. Словник-довідник з методики навчання української мови. – Львів, 2002. – 250 с.

4. Педагогіка / В.М. Галузяк, М.І. Сетанський, В.І. Шахов. – Вінниця: «Книга-Вега», 2003. – 416 с.
5. Пентилюк М.І., Окунович Т.Г. Сучасний урок української мови. – Х.: «Основа», 2007. – 176 с.
6. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 5–12 класи. – К.: Ірпінь: Перун, 2005. – 176 с.
7. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник / За ред. М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.